

למהות המשפט ביהדות*

א. חידת חינוניותה של היהדות

חוקרים רבים - יהודים ולא-יהודים, מאמינים וכופרים - ניסו לעמוד על פשרה של היהדות - כדת, כהשקפת עולם, כדרך-חיים. במיוחד עניין אותם כוח החיים ואף כוח ההפריה והתסיסה שיש בה. מאין שואבת היא, ובאמצעותה נושאה, את יכולת היצירה והעמידה, מנין האופטימיות והעקשנות. כמובן, הדרך לגלוי התעלומה היא לעמוד על היחוד המאפיין של התופעה הנדונה, וניסיון להבין את הקשר שבין היחוד הזה לבין סודה. כמו בכל דבר, גם כאן, כמספר החוקרים - מספר הדעות¹, אך בכל זאת כמעט כולם הסכימו שאחד האיפיונים הבולטים (אם לא הכולט ביותר) הוא ההלכה - ההקפדה על כך שכל המעשים יהיו מעוגנים היטב במשפט היהודי². מכאן גם הגדרות ברורות אף בתחומי מוסר, צדק וצדקה שנובעים, כאילו, מן הרגש ולא מן השכל. דבר זה מקבל בטויו עז במיוחד על רקעה של "דת האהבה" - הנצרות - אשר בגלל חוסר אמות מידה משפטיות ל"אהבה", הפכה לסמל האכזריות והרשע. כאשר אנו מתבוננים במקורותינו, אנו שמים לב שאמנם יש אשר להשקפה זו. החל מן התורה שבכתב שבה יש מצוות מפורשות על מנוי דיינים ושופטים, ואף חיוב לשמוע בקולם³, וגומר בתורה שבעל פה אשר היא כולה מסורת חכמים - שופטי הדורות. גם בתורת הסוד והרמז יש מקום רב לערך המשפט והדין⁴. השם "אלוקים", למשל, מתפרש כסמל מידת הדין (וזה תואם את המילה הנרדפת בתורה לשופטים-אלוקים)⁵. אף השיטה הלמודית הנהוגה בעם ישראל שואפת להגדרת הבעיות המתעוררות באופן משפטי ולמצוי הדין.

כדי להבין את הקשר בין היסוד שחשפנו לבין סוד קיום היהדות, נצטרך להתבונן כמספר תופעות ובעיות.

ב. שתי השקפות עולם

בהביטנו אל עולם מחשבת המוסר הכללית, אנו מבחינים במאבק מתמיד, הנטוש בה מראשיתה ועד ימינו אלה, בין שני זרמים עיקריים: א) הזרם המרדני במוסר⁶, הוא מבוסס על חווית המציאות הנתונה והבחנת פגמיה, חסרונותיה, אופיה החולף והזמני, מסקנתו המוסרית - מהפכה, הרס הקיים, שלילתו הגמורה וניסיון לבנות עולם חדש.

* למאמר זה עוררו אותי דברי הרב זצ"ל ב"אורות". ארץ ישראל. ז'. בעיקר הסיפא של הפרק.

1. ע' אנציקלופדיה עברית. עם-ישראל. זהות ודת עמ' 1017.
2. שם. עמ' 1018.
3. "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ד' אלוקיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק". דברים ט"ז, י"ח. "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" דברים י"ז; י"א.
4. זוהר ח"א קנ"ב; ק"פ: ח"ב קכ"ג ועי' פרוש הסולם שם; ק"ע; ח"ג צ"ט. ועי' של"ה - תורה שבכתב פר' שופטים פ"ד עמ' ב'.
5. אלוקים - דין עי' רש"י על בראשית א', רמב"ן שם ועוד. אלוקים-שופטים-שמות כ"ב. מס' סנהדרין דף ג' עמ' ב'.
6. "הפילוסופים אך פירשו את העולם כדרכים שונות, אבל העיקר לשנותו" ק. מארכס (ההנחה ה-11 על פוירבאך).

הלך מחשבה כזה רואה בהתפתחות - שנוי הקיים המתמיד, מלחמת החיים - חזות הכל, בסיס להתקדמות חברתית. "הכל זורם, הכל משתנה"⁷ - הכל נתון לתהליכים דינמיים מוחלטים, בלתי-הפיכים. שיטות מחשבה מעין אלה, שמשו תמיד בסיס רעיוני לתנועות המהפכניות בתחום החברתי (כמו למשל המהפכה הצרפתית, או המהפכה הרוסית) ואף בתחום התרבותי-רוחני (תנועות כפירה שבכל הדורות נבעו מן ההשקפה החומרנית הרואה את השנויים בחומר: א. כחדוש לעומת העבר ב. כשנוי בלתי הפיך). ב) הזרם המשלים עם המציאות. בסיסו הרעיוני נעוץ בהתבוננות אל תוך-תוכי המציאות, נסיון להתיחד עם נשמת העולם, לגלות בו סדר מופתי, יופי נפלא, תבונה נצחית המשוקעת בו. וממילא, לא העולם צריך תקון ולא בו החסרון, אלא העיניים צריכות להסתכל נכון יותר. וכל הקושיות והשאלות נובעות מחוסר הבנה, ומחוסר הפנמה אל נשמת הדברים. המסקנה המוסרית מתוך כך היא: הכל טוב, הכל צודק ואין להרהר אחר הנעשה. (תאודיזיה)⁸. השקפה זו היא משמשת בסיס למחשבה הדתית העולמית המע-מידה את העולם הקיים כיצירה אלוקית (על פי רוב גם הסדר החברתי הקיים מתקדש בהשקפות מעין אלה)⁹ ובתור כזאת אינה צריכה, כמובן, שום שנוי ושום תקון. האדם בעולם כזה נדרש להיות צופה פסיבי, המשתדל "להתברג" אל המכונה המשוכללת והנאדרת העומדת מולו.

במילים קצרות אפשר לומר, שההשקפה הראשונה בנויה על הגלוי שבמציאות ושווללת את הכמוס האפשרי - השקפה חומרית. ההשקפה השנייה בנויה דווקא על הכמוס, המכור-סה שבמציאות וכמעט מתעלמת מן הגלוי הגשמי על פני השטח (עד כדי הגדרתו כ-"חלום", "אילוזיה" ותו לא). - השקפה אידיאליסטית, רוחנית. בהשקפה הראשונה - העולם נתון לאדם והוא יכול לשנותו, ובהשקפה השנייה - האדם נתון בתוך עולם ושומה עליו להסתגל תוך הבנה, העמקה ופרישות מן הגלוי, החומרי, הגשמי¹⁰.

ג. דרכה של היהדות

בשתי ההשקפות הנ"ל יש מן האמת, אלא שכל אחת מהן מתמקדת רק בצד אחד של המציאות ומבטלת את הצד השני. האמת השלמה, היהודית, היא רצון לראות את הפנים בפנים, זאת אומרת, השאיפה לגלות את המכוסה ולא רק לדעת שהוא ישנו ולהסתפק בכך. לכן אנו מוצאים את שני היסודות הללו - המלחמה והשלום - ביהדות. לידתה של האמונה היהודית היא מתוך מרד. המרד של אבי האומה - אברהם העיברי¹¹, נפוץ האלילים, עזיבת השגרה ודרך חיים מקובלת של מולדת ובית אב והליכה אל הארץ היעודה, אל העתיד. יציאת מצרים - לידת האומה - מה היא אם לא קריאת תגר על המשפט ועל המשטר הקיימים, מה היא אם לא מרד המשוכדים נגד משעבדיהם, מרד נגד המוסכמות בכל התחומים: הדתי, הלאומי, הסוציאלי, הכלכלי והמדיני. היהדות

7. Panta rhei... - הרקליטוס, מובא ב-A6 - 402 A Cratyl. 181 A Theaet. ועי' ב-"מורה דרך בפילוסופיה יוונית" לח"ר רות עמ' 41.

8. "עולמנו הוא הטוב שבעולמות האפשריים" ליכניץ. "תיאודיזיה - מסה על צדוק האל".

9. קביעות ומעמדות החברתיים (הקאסטות) בהודו ואיסור לעבור ממעמד אחד למשנה - גם מבחינה סוציאלית-כלכלית. או ערך אי-המרידה במוסכמות חברתיות, בזרם הפוריטני והקאלוויניסטי בנצרות ועוד.

10. כאן הובאו רק השקפות פוטיביטיות בלבד.

הזרם הספקני, שתחילתו בסופיסטים בערעורים על יכולת ההכרה האנושית להבחין במשהו כלל, וסופו בתנועת הספקנות באנגליה (יום, הובו) ובפסימיזם בגרמניה (שופנהאור), לא הוזכרו כאן מפני שבדרך כלל הוא מסתכם בניהוליות במחשבה ובאנארכיזם במעשה.

11. ר' יהודה היה אומר: כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. (ב"ר מ"ב).

בשום פנים ואופן אינה משלימה עם הקיים אלא שואפת לתקנו¹². מאידך גיסא 'כל מה דעביד רחמנא לטב עביד'¹³ - אין ספק שהיהדות, אמונת היחוד והאחדות הצרופה, מכריזה על המקור האחד לכל המציאות, על הסדר האלוקי הקיים בכל. ולא זו בלבד ששני היסודות ישנם, אלא שהראשון - שאיפת התקון והאמונה ביכולת האדם לתקן - שואב את כוחו העצום מן היסוד השני - אמונת הטוב האלוקי המונח ביסוד כל. ובכן, אם הגדרנו קודם את שתי ההשקפות כמציגות: האחת - את הגלוי לעיניים ורצון לשנותו ללא זיקה אל תוכו-פנימיותו; והשניה - את גודל הנעלם והמוסתר עד כדי התעלמות מן הנעשה בפועל על פני השטח, אז ההשקפה היהודית היא כולה רצון לגלות (לעשות גלוי ובולט בפועל) את הפנים. לאחד את הנצח עם הזמן, את הבלתי-מוגבל אף ב-גבולות¹⁴. כאן אנו עומדים על המיוחד שבאדם - הוא החוליה המקשרת בין העולם הרוחני ובין העולם הגשמי, והוא היחיד שיכול להביא את שניהם לאחדות, או נכון יותר, להסיר את הנתק הקיים בין המהות לבין הופעתה למעשה¹⁵.

כדי לעמוד על המיוחד שבהשקפה היהודית צריך להתבונן גם על המושג 'אלוה' בתפיסה הדתית העולמית ובתפיסה היהודית. יהא בכך משום פרוט ודיוק של אותו דבר כללי שקודם לכן נרמז במילה 'כמוס'.

למה מתכוונים בעלי ההשקפה הדתית הרגילה בדברם על הכמוס ולעומת זאת איזה כמוס, איזה סוד באים לגלות בעלי ההשקפה הישראלית?

גם בכמוס שני רבדים. האחד - הופעת האל בכוח. כל המתעמק בטבע העולם ימצא שמאחורי כל הבנין הנאדר הזה עומד כוח כביר, עומד 'בעל הבית'¹⁶. 'השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע'¹⁷, 'הודו על ארץ ושמיים'¹⁸. ראיית כוח עליון שנבחן על-ידי האדם בטבע, בעולם המקיף אותו היתה למקור כל האמונות והדתות, על כן כולן השתמשו ומשתמשות עד עתה בתמונות ופסלים המציינים אלוהות - סמל לתפיסה חצונית, להתרשמות מן הכולט לעין, מן המוחש.

הרובד השני - הופעת האל בצדק. כאן תר האדם לא רק אחרי גלוי הכוח הנסתר מאחורי התופעות השונות, אלא מחפש את הצדק המסתתר בתוך השרירות הנראית בכוח, מחפש את הטעם, את התכלית ואת הטוב והאוויר אשר אליהם מכוונים המעשים של הכוח העליון - עכשיו הבטוי 'כוח עליון' נעשה רק תואר של שבה ל-'הטוב העליון המוחלט'. כמוכן שבתורה זאת אין מקום לגלוי הכוח-פסלים. תמונות או פולחן תופעות הטבע, אלא לעבודת האל האחד - מקור לתופעה וכולל כל הכוחות, אך נקודת איחוד זאת היא בכך שהוא היחיד נותן הטעם לכל הרב-גוניות העצומה שיש בעולם, כי הוא בעל רצון וכוונה - הוא לא שליט בלבד, הוא שופט¹⁹. ככזה הוא מתגלה לעם ישראל

12. 'לתקן עולם במלכות שדי - והיה ד' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד' - תפילת 'עלינו'.

13. מס' ברכות ס':

14. אורות הקודש חלק ב' - התעלות העולם פרק י"ב

15. 'נפש החיים' שער א'

16. 'הציץ עליו בעל הכירה' (בר' לך לך)

17. תהילים י"ט ב'

18. תהילים קמ"ח

19. לכן המושלים שהיו בעם עד כנון המלוכה בישראל, נקראו שופטים. משפט צדק-עיקר תפקידו של מושל.

וכאל כזה הם פונים אליו²⁰. לכן עיקרה של תורה הוא לא בקוסמולוגיה, אלא באתיקה חברתית ואישית המפורשת והמוגדרת במשפט התורה וחוקיה. ואמנם, לעומת כל הדתות האחרות, ההתגלות האלוקית באה לישראל במעשה צדק, משפט - בהוצאתם של העבדים מעבודתם, ועל יסוד זה - נתינת התורה²¹.

ד. יעודו של עם ישראל

על כן, כאשר אנו שואלים מהו יעודם של ישראל, מה מטרת עבודתם, ומקבלים תשובה "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרי"²² אנו מבינים שתהילת ד' היא הראיה הנכונה את מעשיו - גלויי כוחו בלבד, כביכול - כמערכת סדורה ומכוונת, ראיה בו שופט צדק ולא שליט עריץ. מטרה זאת מושגת קודם כל בתחום החברתי הרגיש כל כך לצדק ולמשפט. אך בסופו של דבר - באחרית הימים - אפילו העולם המקיף אותנו - העולם הטבעי, השרירותי כביכול - יהפך לעולם של צדק וגם "האריה כבקר יאכל תבן"²³. יעוד זה מפורש בעצם השם ישר-אל²⁴: א. לימוד מן הקב"ה באופן ישר (בהתגלות - "פה אל פה אדבר בו")²⁵ ולא באופן עקיף, של סבוב הסבות. ב. הגלוי הישר של האל בנפש ובגוף, ואז לא רק עדותם של ישראל בפועל מכרזת על "השופט כל הארץ"²⁶, אלא אף "הגידו השמיים צדקך"²⁷ "משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה"²⁸ - התכלית האחרונה שכל המקיף אותנו, כל הסובב והנראה כזר - נעשה ישר, גלוי, קרוב מאד. וכל זאת על-ידי עבודתם של ישראל - עדי ד' בבריאה²⁹.

ה. משפט הצדק האלוקי - כוח חייה של כנסת ישראל

לאור האמור לעיל, נוכל לעמוד על חשיבות המשפט דווקא, ביהדות. במלון העברי נתנת הגדרות שונות של משפט-דין, מצוה, חוק, צדק, מנהג. אך אלה הם כנויים בלבד, המסייעים לאדם לעמוד על משמעות המושג על פי המוסכמות הידועות בחברתו. אין בהם כדי לעמוד על מהות הדבר. כאשר אנו מתכוונים בערך המשפט בחברה ומנסים להגדיר אותו, הרי עולה בידנו שהמשפט הוא השתקפות הרוח הפועמת בקרבה בסדריה. במשפט מתבטא סולם הערכים המנחה את החברה. גם כאשר אנו מדברים על המשפט האלוקי, אנו מתכוונים להתגלות מדותיו, צדקו של הקב"ה, באופן ישר ולא מוסתר. ובכן, ככלל-כל תביעה של משפט היא תביעה של גלוי צדק, גלוי אמת, גלוי הקשר שבין השורש לבין המעשה באופן ישר. אם כן, המשפט הוא בטוי של יושר וגילוי לעומת ההסתר והכסוי, וכפי שראינו יעודם של ישראל הוא "לעשות צדקה ומשפט"³⁰, עיקר

20. 'ואותי יום-יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלוהיו לא עזב ישאלוני

משפטי צדק קרבת אלוהים יחפצון" (ישעיה נ"ח, ב') - קרבת אלוהים היא במשפטי צדק.

21. 'אנכי ד' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים' שמות כ', ב'.

22. ישעיה מ"ג, כ"א.

23. ישעיה י"א, ז'.

24. כמו כן השם ישרון.

25. במדבר י"ב ח'

26. בראשית י"ח כ"ה

27. תהילים צ"ו ו'

28. תהילים ע"ד

29. 'אתם עדי נאום ד' ואני אל" (ישעיה מ"ג, י"ב).

30. 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת בתו אחריו ושמרו דרך ה', לעשות צדקה ומשפט. למען הביא ה' על אברהם את אשר דיבר עליו'. בראשית י"ח, י"ט.

פעילותם הוא לגלות בפועל את הצדק והטוב האלוקי הגנוז בכל הבריאה, וכמובן שכל עוד המשימה הזאת לא הושלמה לא יפסק קיומם, לא יפסקו נסיונותיהם להביא את העולם ואת עצמם בתוכו, אל היעוד הנכסף. "כי אני ד' אוהב משפט שונא גזל בעולה ונתתי פעולתם באמת וברית עולם אכרות להם"³¹.

---

³¹. ישעיה ס"א, ח'.

סֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר

(על פי בטוי הפתיחה בספר היצירה).